

UZROČNO-POS LJEDIČNE KOPULATIVNE REČENICE (na primjerima beletrističkog stila)

Sažetak

Uzročno-posljedične kopulativne rečenice deklariraju se kao vrsta koordiniranih rečenica. Iako je uzročno-posljedični odnos po svojoj prirodi zavisan odnos, kopulativne rečenice su samo jedan od načina njegovog izražavanja, pored subordiniranih rečenica i adverbijalnih odredbi. Sama priroda uzročno-posljedičnog odnosa nije u svim primjerima istovjetna. Tako je u nekim primjerima ovaj odnos manje, a u drugima više transparentan, dok se u manjem broju primjera bilježi i upotreba leksičkih konektora koji ekspliciraju uzročno-posljedični odnos. Najbitnija karakteristika uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica je njihova dvodijelna strukturiranost. Ima više podjela ovih rečenica, s obzirom na različite kriterije – prisustvo/odsustvo veznika, subjekte, predikate i transparentnost uzročno-posljedičnog odnosa. Primarno se izdvajaju eksplicitne i implicitne uzročno-posljedične kopulativne rečenice. Među eksplicitnima izdvajaju se one sa veznicima i, pa te i a, dok se među implicitnima izdvajaju tipizirane i netipizirane, te uzročne, posljedične i kombinirane. U korpusu su zabilježeni i primjeri parceliranih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica koje podrazumijevaju realizaciju jedne uzročno-posljedične kopulativne rečenice u više tekstovnih jedinica. Takve rečenice su zaista malobrojne i obilježje su stila nekog autora.

1. UVOD

Zadatak ovoga rada je opis uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. To je specifična vrsta rečenica koja se izdvaja između svih ostalih složenih rečenica po karakterističnim svojstvima – prirodi odnosa među klauzama, ustrojstvu (veznici, subjekti, predikati) i podjeli.

Da bi se došlo do opisa ovih rečenica, obavljeno je kompleksno istraživanje s ciljem rasvjetljenja složene problematike koordiniranih rečenica uzročno-posljedičnoga karaktera. Razmatranja i stavovi pojedinih gramatičara, kao i primjeri zabilježeni u korpusu i analizirani u radu, omogućili su da se dođe do novih saznanja o ovim rečenicama.

Na početku se određuje mjesto uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica među svim drugim rečenicama. Utvrđen je potom i kriterij za njihovo izdvajanje - preoblika. Posebna pažnja je usmjerena na elemente njihovog ustrojstva i moguće klasifikacije. Govori se i o prirodi uzročno-posljedičnog odnosa u okvirima kopulativnih rečenica. Ove rečenice se, također, posmatraju i u odnosu prema drugim vrstama rečenica kako bi se uočila moguća preplitanja.

Izvor jezičke građe za rad *Uzročno-posljedične kopulativne rečenice (na primjerima beletrističkog stila)* predstavlja korpus od devet djela različitih autora. Građa korpusa nije ponudila srazmjerno velik broj uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Ukupno je zabilježeno 577 primjera ovih rečenica (u prosjeku 64 primjera po djelu). Primjeri su vađeni prema kriterijima koji su postavljeni kao temeljni. U radu se ne navode svi primjeri zabilježeni u korpusu, nego se nastojalo odabranim primjerima što bolje ukazati na neke bitne karakteristike i tipove kopulativnih rečenica uzročno-posljedičnoga karaktera.

2. O KOORDINACIJI I SUBORDINACIJI

U jeziku se isti misaoni procesi mogu izraziti na više različitih načina. U skladu s tim se i uzročno-posljedični odnos može izraziti koordinacijom, subordinacijom i adverbijalnim odredbama.

Treba odmah na početku napomenuti da većina gramatičara o uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama govori kao o posebnom tipu koordiniranih kopulativnih rečenica, kojima se u tom slučaju izražava jedan subordinirani odnos. Međutim, isti gramatičari smatraju ove rečenice i jednim od načina izražavanja uzročno-posljedičnog odnosa.

Posmatrajući sam naziv *uzročno-posljedične kopulativne rečenice*, u prvi mah se nameće pomisao da se u njima ostvaruje spoj koordinacije i subordinacije. Zašto? Razlog tome je duboko ukorijenjeno mišljenje da uzročno-posljedični odnos prvenstveno pripada subordinaciji, dok su kopulativne rečenice vrsta

koordiniranih rečenica. Budući da je ovakvo mišljenje rašireno i općeprihvaćeno među gramatičarima, potrebno je reći nešto o koordinaciji i subordinaciji općenito, i o slučajevima kada se one prepliću.

Koordinacija podrazumijeva složene rečenice čije klauze stoje u gramatički ravnopravnom i nezavisnom odnosu. Koordinirane rečenice i strukturno su samostalne, pa nema prepreke provođenju preoblike kojom njihove klauze postaju samostalne rečenice. S druge strane, subordinacija podrazumijeva složene rečenice čije su klauze gramatički zavisne i nalaze se u takvom odnosu da jedna postaje dio gramatičkog ustrojstva druge i zajedno sa njom čini jednu strukturnu, smisaonu i intonacijsku cjelinu.

Kako struktura jedne složene rečenice ne mora nužno biti posljedica smisaonih odnosa među njenim klauzama, jer smisaono zavisan odnos može postojati i među sasvim emancipiranim rečenicama, podjela na koordinirane i subordinirane rečenice ne vrši se na osnovu smisaonih, nego na osnovu strukturnih obilježja rečenica¹. Tako među klauzama koordiniranih rečenica postoje takvi odnosi koje značenjski nije moguće razgraničiti od primarno subordiniranih. Bitna razlika je u tome na koji način su izraženi ti odnosi. Tako se u koordinaciji „zavisni“ odnosi prepoznaju na semantičkoj razini (u značenju rečenice), dok njihova sintaksička struktura odgovara strukturi „pravih“ koordiniranih rečenica (upotreba karakterističnih veznika, koji strukturno nisu članovi klauza koje povezuju; slaganje vremena; ulančavanje rečenica).

Kao što se može zaključiti, kod eksplicitnih koordiniranih rečenica nema većih problema pri njihovoj identifikaciji. Veće nedoumice i preklapanja koordinacije i subordinacije nastaju kod implicitnih koordiniranih rečenica, o čemu će biti više govora u poglavlju o tim rečenicama. Nedoumice se javljaju jer je za implicitne strukture karakteristična slobodnija strukturna i smisaona organizacija (barem kada su u pitanju koordinirane strukture), dok je kod eksplicitnih prisutan viši stepen diferenciranosti.

¹ Vidi: Pranjeković, Ivo, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 1984, str. 21

3. O KOPULATIVNIM REČENICAMA

Kopulativne, odnosno sastavne rečenice su vrsta koordiniranih rečenica. *Kada je ono što se iznosi u dvema posebnim prostim (ili prostim proširenim) rečenicama jedne iste složene rečenice istog smera, kada su, tj. obe te rečenice po smislu onoga što se u njima iznosi – istosmerne, one se zovu sastavnim (kopulativnim) rečenicama.*²

Danas se svi gramatičari slažu da je kopulativnim rečenicama svojstven odnos naporednosti, odnosno istosmjernosti klauza. Međutim, ovim rečenicama može biti svojstven i odnos sukcesivnosti. Tako se u okviru općenitog odnosa naporednosti i istosmjernosti može izdvojiti više specifičnih značenjskih odnosa u kojima se nalaze klauze kopulativnih rečenica (npr. vremenski, načinski, mjesni, uzročno-posljedični i drugi značenjski odnosi), a koji podsjećaju na odnose među subordiniranim rečenicama. Imajući to u vidu, Pranjković³ dijeli kopulativne rečenice na dvije skupine:

- a) kopulativne rečenice u užem smislu – sastoje se od istorodnih klauza, a podrazumijevaju i paralelizam glagolskih oblika, identičnost glavnih rečeničnih dijelova, te intonaciju nabrajanja;
- b) kopulativne rečenice u širem smislu – sastoje se od klauza među kojima se ostvaruje neki „zavisan“ odnos.

Zahvaljujući svome općenitom značenju, kopulativne rečenice su otvorene strukture, iz čega proizilazi činjenica da, teorijski, mogu sadržavati neograničen broj klauza. Te klauze mogu stajati jedne pored drugih bez veznika ili bilo kakvih drugih riječi u vezničkoj funkciji, a mogu se vezivati i kopulativnim veznicima. Tako govorimo o eksplicitnim i implicitnim kopulativnim rečenicama.

Veznici kopulativnih rečenica su: *i, pa, te, ni, niti, i*, u nekim slučajevima, veznik *a*. Svaki od njih sadrži u sebi posebne nijanse značenja.

² Stevanović, Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 781.

³ Pranjković, Ivo, Navedeno djelo, str. 60.

4. O UZROČNO-POS LJEDIČNIM KOPULATIVNIM REČENICAMA

Duboko je ukorijenjeno mišljenje da uzročno-posljedični odnos isključivo pripada subordinaciji, što nije prihvatljivo, jer postoji više načina izražavanja i ovoga i bilo kojeg drugog odnosa u jeziku. Pranjković⁴ ipak ne dozvoljava da se zanemare razlike između različitih vrsta izražavanja nekog odnosa, u našem slučaju uzročno-posljedičnoga. Vođen tom mišlju, on razlikuje jezično izražene i jezično neizražene uzročnosti odnosno posljedičnosti. Jezična izraženost podrazumijeva i upotrebu formalnih jezičkih sredstava (veznik *jer* u subordiniranoj složenoj rečenici, ili prijedlog *zbog* u proširenoj). S druge strane su rečenice u kojima taj odnos nije izražen jezičkim sredstvima nego je „posljedica odnosa među sadržajima klauza“⁵. Upravo je na taj način uzročno-posljedični odnos izražen kod ove vrste kopulativnih rečenica.

Budući da se radi o različitim načinima izražavanja istoga odnosa, nema zapreke vršenju preoblike jednih u druge. Budući da su tema rada uzročno-posljedične kopulativne rečenice, ja ću izvršiti njihovu preobliku. To će biti i kriterij za njihovo izdvajanje iz ostalih kopulativnih rečenica.

Sreća ga zaniijela, pa je do duboko u noć lutao gradom.
(EČLA, 356)

- a) Sreća ga zaniijela. Do duboko u noć lutao je gradom.
- b) Sreća ga zaniijela, tako da je do duboko u noć lutao gradom.
- c) Budući da ga je sreća zaniijela, do duboko u noć lutao je gradom.
- d) Zbog zanesenosti srećom do duboko u noć lutao je gradom.

U slučaju a) izvršena je temeljna preoblika da bi se utvrdilo da je data rečenica kopulativna. Naredna tri koraka su, ustvari, tri mogućnosti preoblike u svrhu dobijanja rečenice u kojoj će uzročno-posljedični odnos biti izražen jezičkim sredstvima (posljedični veznik *tako da*, uzročni veznik *budući da*, uzročni prijedlog *zbog*).

Iz provedene preoblike nije teško zaključiti kakve su zapravo uzročno-posljedične kopulativne rečenice. To je podvrsta

⁴ Ibidem, str. 25

⁵ Ibidem, str. 25

kopulativnih rečenica čije klauze stoje u odnosu uzroka i posljedice. Neki gramatičari, kao što su Tkalčević i Babukić⁶, svojedobno su izdvajali ove rečenice kao zasebnu vrstu koordiniranih rečenica. Međutim, radilo se o teško razumljivim i dosta neargumentiranim podjelama, tako da im kasniji gramatičari nisu posvećivali veliku pažnju. Zbog toga se danas o ovim rečenicama ipak govori kao o podvrsti kopulativnih rečenica.

Govoreći o koordiniranim rečenicama uopće, Pranjković⁷ razlikuje one koje čine otvoreni od onih koje čine zatvoreni niz. Karakteristika otvorenog niza jeste „stvarna ili potencijalna višedijelnost i tzv. strukturni paralelizam“, dok zatvorene strukture karakterizira „dvodijelnost, raznovrsnost dijelova i suprotni ili kakav *zavisni* (npr. uzročni, posljedični, pogodbeni ili sl.) odnos među članovima (dijelovima) nezavisnosloženih struktura“. Upravo ta dvodijelnost glavna je karakteristika uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, bez obzira na broj klauza od kojih se ta kopulativna rečenica sastoji.

4.1. PRIRODA UZROČNO-POSLJEDIČNOG ODNOSA

Kada je u pitanju priroda uzročno-posljedičnog odnosa među klauzama kopulativnih rečenica, može se reći da taj odnos nije u svim slučajevima iste naravi. U nekim slučajevima on je manje transparentan, odnosno prepoznatljiv, a u drugima više. Tako bi se mogle izdvojiti uzročno-posljedične rečenice kod kojih:

1. A uvijek izaziva B⁸;
2. A može izazvati B.

Uzročno-posljedične kopulativne rečenice kod kojih A uvijek izaziva B jesu one rečenice kod kojih je odnos uzroka i posljedice lahko prepoznatljiv, odnosno veoma transparentan. Može se govoriti o dva tipa takvih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica:

- a) uzročno-posljedični odnos pojačan je upotrebom nekog leksičkog konektora koji precizira taj odnos:

*Preko jedne riječi razumjeli su sve, i zato nikada nisu dugo i iscrpno razgovarali. (JMS, 49) –
Ljudi se ustvari boje, zato su surovi. (MST, 153)*

⁶ Ibidem, str. 39 – 42

⁷ Vidi: Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993, str. 67.

⁸ A je klauza kojom se iskazuje uzrok, a B je klauza-posljedica.

– *Dade mi mehlem od meda i još nečega i tako mi uminu bol.* (NIU, 87)

- b) uzročno-posljedični odnos nije ničim posebno preciziran i jednostavno proizilazi iz odnosa među klauzama:

Baterije električnog zvonca kod njih nisu nikada bile naročito pune i zvuk zvona bio je sasvim slab. (MKPFL, 14) – *Srećom, to je samo Mahmutova izmišljotina, pa nema nikakve potrebe da drhtim pred tim nezamišljivim susretom.* (MST, 105) – (...) *a nad zelenkastom bekrenom jabukom kaptolske fratarske crkve gomilahu se teški, bijeli oblaci te se vrapci pod krošnjama platana uznemiriše glasno, kao pred ranu jutarnju kišu.* (MKPFL, 16)

Kod kopulativnih rečenica u kojima je uzročno-posljedični odnos manje transparentan veza između uzroka i posljedice nije čvrsta i može se, ali se i ne mora, ostvariti. To znači da uzrok može izazvati posljedicu u nekoj situaciji ili iz određenog razloga. Evo nekoliko primjera takvih rečenica:

Muzafer je luda i ne čini nikome na žao. (NIU, 80) – *Svijetla paleta boja razlila se nad hrasticima i nad vinogradima, sve je treperilo, bogato i zanosno, pa su se Bobočka i Filip odlučili da pođu do sv. Roka na proštenje.* (MKPFL, 176) – *U tijesnom dosluhu sa životom daje mi se da odasvud čujem zvonke povike mujezina, te stvari i svijet oko mene stišavaju se i uozbiljuju.* (NIU, 145) – *Odao se piću, pa afjunu, a dućan mu polagano, ali sigurno propadao.* (EČLA, 298)

Treba još reći da granica među rečenicama kod kojih je uzročno-posljedični odnos manje transparentan i onih kod kojih je taj odnos transparentniji nije oštra. Veoma je mali broj primjera za koje se sa stopostotnom sigurnošću može reći da pripadaju jednima ili drugima. U većem broju slučajeva procjena je individualna.

4.2. USTROJSTVO

Dvodijelna strukturiranost, kao glavna karakteristika uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, podrazumijeva da se one sastoje od jednog uzroka iz koga proizilazi određena posljedica. Takvo njihovo ustrojstvo ne znači da moraju uvijek biti i dvočlane,

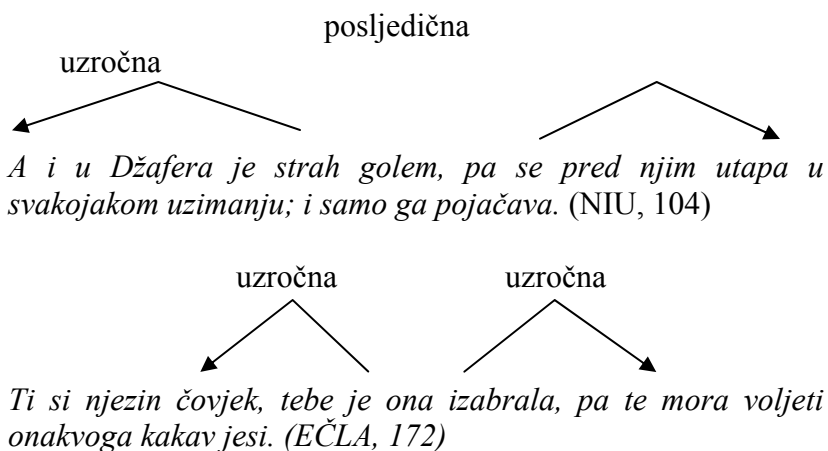
odnosno da se moraju sastojati od samo dvije klauze, jer može se u jednoj kopulativnoj rečenici raditi o više uzroka i posljedica izraženih posebnim klauzama. Evo primjera kopulativne klauze u kojoj je uzrok izražen dvjema posebnim klauzama, a posljedica jednom klauzom:

Lomio je granje, rušio žbuku u dimnjaku, te su se i štakori na tavanu primirili od straha... (MKPFL, 23)

Za razliku od prethodne, u narednoj klauzi posljedica je izražena dvjema zasebnim rečenicama:

Nema bježanja, priđoh i sjedoh. (SKP, 56)

U višestruko složenim kopulativnim rečenicama klauze mogu biti raspoređene i tako da je jedna istovremeno i uzročna i posljedična, zavisno u odnosu na koju klauzu u svome okruženju se posmatra, ili samo uzročna, odnosno samo posljedična u odnosu na obje klauze koje je okružuju. Ovakve kopulativne rečenice mogu biti povezane istim ili različitim veznicima, ili se mogu kombinirati vezničke i bezvezničke klauze unutar jedne tako složene kopulativne rečenice.

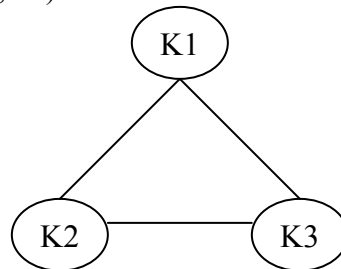
I kod ovako ustrojenih kopulativnih rečenica radi se o dvodijelnim strukturama kojih može biti više u jednoj kopulativnoj rečenici. Evo još nekoliko primjera ovakvih rečenica zabilježenih u korpusu:

Ali se ipak osjeća nesigurnim; momentalna smetenost kvari mu poslove i on je često mučan i nevoljan, nije od koristi ni za se, kamoli za druge. (NST, 322) – *Nemam kičme, mlohav sam i slab, pa će mi silni Allah oprostiti,*

ta on mi je dao taj prokleti nefs. (EČLA, 211) – I ona se u taj čas prevarila i pogledala u njega, i dogodilo se čudo. (EČLA, 297) – Kao lutku, tako ga svlači taj čovjek i on postaje potpuno prazan, kao soba, iz koje su iznijeli sve, jedan komad pokućstva za drugim, i ništa nije ostalo. (MKPFL, 193) – Srećom pojavi se oblak, nastade grmljavina, a orao se zar preplaši i počeo da me spušta. (HHGK, 290) – Njezina uplašena vika probudi Zehra-hanumu, koja je u svojoj neizmjerljivoj majčinskoj ljubavi u snahi vidjela uzrok pogoršanja sinove bolesti, i zato je zamrzila, pa Almasa morade patiti još i gledajući kako je žena s kojom uvijek mora biti zajedno mrzi iz dna duše. (EČLA, 108)

Uzročno-posljedične kopulativne rečenice mogu biti ustrojene i tako da su istovremeno i subordinirane i koordinirane. U takvim slučajevima one, zajedno sa još jednom ili sa više rečenica sa kojima stoje u odnosu koordinacije, zavise od jedne glavne rečenice. Pogledajmo kako je to u narednom primjeru:

K1 K2 K3
Neziru će javiti | da joj je malo pozlilo | i da su zato predahnuli. (JMS, 61)

Iz sheme date rečenice vidi se da je rečenica K3 zavisna u odnosu na rečenicu K1, ali je istovremeno kopulativna, i to uzročno-posljedična, u odnosu na rečenicu K2.

U korpusu je zabilježeno još nekoliko ovakvih primjera:

Čak sam se nadao da me niko neće zapaziti, pa ću se opet vratiti u svoj naviknuti tok. (MST, 55) – On će biti sretan što mu je kadija ukazao čast i poštovanje, pa baš njega pozvao da pribiva tako važnu činu. (EČLA, 291) – (...) ali mi na kraju postaje jasno da zapravo želim neko čudo, da pobijedi neki na koga niko nije ni pomišljao, pa da svi ostanu preneraženi. (SKP, 181)

Kod Stevanovića⁹ nailazimo na još jedan tip ustrojstva uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, po kome u posljedičnoj klauzi može stajati anaforska zamjenica *to* u nominativu. Ona u tim slučajevima ima službu subjekta i upućuje na cijelu prethodnu klauzu sa kojom stoji u uzročno-posljedičnom odnosu. Takav je slučaj u sljedećem primjeru:

Dugo je ćutao, i to je način da uznemiri čovjeka. (MST, 330)

4.2.1. Veznici

Veznici uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica su: *i*, *pa*, *te*, i veznik *a* u nekim slučajevima. U ovim rečenicama oni u sebi sadrže posebne nijanse značenja, pa zbog toga ostavljaju utisak da su zavisnog, a ne nezavisnog karaktera¹⁰. To nikako ne znači da njihov „zavisni“ karakter u tim slučajevima daje i zavisni karakter klauzama koje povezuju. Naprotiv, upravo od karaktera klauza koje povezuju ti veznici dobijaju posebne nijanse značenja, u ovom slučaju uzročno-posljedičnoga. Ova tvrdnja u skladu je sa ranijom, da su uzročno-posljedične kopulativne rečenice samo jedan od načina izražavanja uzročno-posljedičnoga odnosa koji proizilazi iz odnosa među njihovim klauzama.

Na koji način se može provjeriti da li jedan od navedenih veznika kopulativnih rečenica povezuje upravo klauze u uzročno-posljedičnom odnosu? Provjeru je moguće izvršiti na dva načina:

1) zamjenom kopulativnog veznika zavisnim posljedičnim ili uzročnim veznikom:¹¹

Braća su joj stajala pod brijegom i nije imala kud.
(NIU, 77)

Braća su joj stajala pod brijegom, tako da nije imala kud. (posljedična klauza)

Budući da su joj braća stajala pod brijegom, nije imala kud. (uzročna klauza)

2) dodavanjem nekog uzročnog priloga ili priložnog izraza iza veznika:

Braća su joj stajala pod brijegom i zato nije imala kud.

⁹ Vidi: Stevanović, Mihailo, Navedeno djelo, str. 790.

¹⁰ Vidi: Stevanović, Mihailo, Navedeno djelo, str. 751.

¹¹ Ovaj kriterij već sam ranije u radu postavila za temeljni kriterij izdvajanja uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Vidi: str. 3 rada.

Braća su joj stajala pod brijegom i zbog toga nije imala kud.

Samo u slučajevima kada je moguća i zamjena kopulativnog veznika i dodavanje leksičkih konektora iza njega data rečenica je uzročno-posljedična kopulativna.

Uzročno-posljedične kopulativne rečenice mogu biti i bez veznika, te mogu sadržavati samo već spomenute priloge i priloške izraze kao leksičke konektore. Kod bezvezničkih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica veća je mogućnost greške u procjeni da li pripadaju koordiniranim ili subordiniranim rečenicama.

Kako provjeriti da li je jedna implicitna rečenica kopulativna i to uzročno-posljedična? Provjera je moguća na način da se između klauza umetne neki od kopulativnih veznika koji mogu imati uzročno-posljedično značenje. Ako je to moguće bez promjene značenja date rečenice, dalji proces provjere vrši se kao kod uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica čije su klauze povezane veznicima.

Nebo je ispražnjeno i pusto, nije ni prijetnja ni utjeha.
(MSDS, 46)

Nebo je ispražnjeno i pusto, te nije ni prijetnja ni utjeha. (MSDS, 46)

Nebo je ispražnjeno i pusto, tako da nije ni prijetnja ni utjeha. (MSDS, 46)

Budući da je nebo ispražnjeno i pusto, nije ni prijetnja ni utjeha. (MSDS, 46)

Nebo je ispražnjeno i pusto, te zato nije ni prijetnja ni utjeha. (MSDS, 46)

4.2.2. Subjekti

Autori *Srpske sintakse*¹² subjekt nazivaju agensom, jer ne mora biti ekspliciran da bi bio poznat. U skladu s tim, strukture sa zajedničkim agensom nazivaju se monoagentivne ili uniagentivne, a one sa različitim agensima su heteroagentivne. Postoje i bezlične strukture koje se nazivaju bezagentivne. Sve navedene strukture mogu biti minimalne dvočlane – biklauzalne i neminimalne višečlane – poliklauzalne (upravo kao što i uzročno-posljedične kopulativne rečenice mogu biti sastavljene od dvije ili više klauza).

¹² Vidi: Simić, Radoje, Jovanović, Jelena, *Srpska sintaksa I*, Naučne monografije, Beograd, 2002, str. 587.

Monoagentivne strukture podrazumijevaju, dakle, prisustvo jednog istog subjekta u klauzama uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica.

Stekao sam dragocjeno iskustvo, i neću više uletjeti u klopku. (MST, 89) – A nosač, boji se starčeve gatke i vražjih poslova, pa ne da povezati svoje oči. (EČLA, 66) – Stričevi se zaigraše, zaboraviše na mene. (SKP, 102) – Filip se gubio u detaljima, te nikako nije mogao da tim detaljima oko sebe udahne neki dublji smisao. (MKPFL, 32)

Heteroagentivne strukture podrazumijevaju različite subjekte u klauzama ovih rečenica. U okviru ovih struktura izdvajaju se tri podtipa klauza:

1) klauze sa potpuno različitim subjektima, bez posebne veze među njima:

Odjednom sam shvatio sve, i jeza me prošla cijelim tijelom. (MST, 409)

2) objekt jedne klauze postaje subjekt naredne:

Udari me ozbiljnost kojom to učini i doživjeh puno otrežnjenje. (NIU, 147)

3) subjekt jedne klauze postaje objekt naredne:

Čovjekova nada je jača od iskustva, ne može je pokolebati tuđi neuspjeh. (MST, 164)

Za razliku od ove dvije strukture, bezagentivne podrazumijevaju prisustvo bezličnih konstrukcija, koje se mogu nalaziti samo u jednoj, ili u svim klauzama uzročno-posljedične kopulativne rečenice.

Sve se zna, pa ni zlatom ne možeš zapušiti tuđa usta. (NIU, 68)

U istraživanom korpusu najzastupljenije su heteroagentivne strukture, i to u 53% slučajeva. U nešto manjem broju zastupljene su monoagentivne strukture, u 37% slučajeva, dok su bezagentivne strukture znatno rjeđe u odnosu na prethodne dvije i zabilježene su u 10% slučajeva.

4.2.3. Predikati

Kada se govori o predikatima u uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama, zapravo se govori o njihovom vremenskom odnosu i usklađenosti. Odnos uzroka i posljedice sam po sebi podrazumijeva određeni vremenski slijed, jer prvo se mora ostvariti uzrok iza kojeg slijedi posljedica. Iz toga proizilazi

činjenica da je sukcesivnost glavna karakteristika ovih kopulativnih rečenica. Ipak, treba imati u vidu da svako *poslije toga* ne znači nužno *zbog toga*.

Budući da je i istovremenost također svojstvena kopulativnim rečenicama uopće, postavlja se pitanje ne javlja li se i ona u uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama. Iako logički uzrok vremenski uvijek prethodi posljedicu, zabilježen je, ipak, i manji broj primjera u kojima je prisutna svojevrsna istovremenost. Tu se, zapravo, radi o vremenskoj podudarnosti koja ukazuje na nedistanciranost uzroka i posljedice. Evo primjera takvih rečenica:

Bili smo zbunjeni obojica, nismo znali kako da se držimo i šta da kažemo jedan drugome. (MSDS, 79) – *Nije bio ničiji čovjek, i nije služio nikome osim svojoj gluposti, a to je bilo dovoljno da me tri puta dnevno istjera iz kože.* (MSDS, 426) – *Sve je bilo upušteno i naokolo je zavládala prljavština i svaki nered.* (NIU, 76) – *Znaš da tako mora biti, i ne ljutiš se.* (MST, 322) – *Nebo je ispražnjeno i pusto, nije ni prijatna ni utjeha.* (MSDS, 46) – *Da, nakrivo sam nasađen, i govorim koješta.* (MSDS, 128) – *Ona je uvijek na raskršću, i spremna je da udari svakim putem.* (HHGK, 14) – *Osman Vuk nije glup, i sigurno zna šta radi.* (MST, 240) – *Odlučicu po strahu, odlučicu po užasu, i dići ću ruke od sebe sanjanog.* (MSDS, 437)

Kada je u pitanju prava uzročno-posljedična sukcesivnost, ona je u korpusu obilježena na dva načina – upotrebom istih i različitih glagolskih oblika. Sukcesivnost obilježena istim glagolskim oblicima upućuje na manju distanciranost uzroka i posljedice. Evo kojim je glagolskim oblicima obilježena takva sukcesivnost u primjerima iz korpusa:

a) perfekt

Postepeno sam saznavao šta se desilo, i bol me potapao, kao da je tiha voda nadolazila. (MSDS, 201) – *Sag je pri padu nesretnika zatrpao svojom težinom, pa se dedo mal' nije ugušio.* (EČLA, 52) – *Osjećala je ona spram alkohola lično konstantan otklon, ali je toliko toga popila u životu, te je mogla da pije tri noći...* (MKPFL, 172)

b) aorist

Otac ga oštro pogleda i sin se zakrenu. (NIU, 27) – *Hilmi-efendija zadržta od straha, pa mjesto odgovora*

viknu kao izvan sebe. (EČLA, 315) – (...) a nad zelenkastom bakrenom jabukom kaptolske fratarske crkve gomilahu se teški, bijeli oblaci te se vrapci pod krošnjama platana uznemiriše glasno, kao pred ranu jutarnju kišu. (MKPFL, 16)

c) prezent

Svako je zabavljen svojim osobitim poslovima, osobito težnjama, pa ne vodi brige o drugome. (NST, 290) – U tijesnom dosluhu sa životom daje mi se da odasvud čujem zvonke povike mujezina, te stvari i svijet oko mene stišavaju se i uozbiljuju. (NIU, 145)

d) futur

Sretna će biti da me se kutarisala, pa će ostaviti moju mater, ostaviti je još samotniju, još nesretniju, nego da joj nikad snaha nije ni dolazila... (EČLA, 160)

e) potencijal I

Rasteretio bih i pogled i pamet i lakše se hvatao za stvari i ljude u svome bijegu od ludila. (NIU, 23)

S druge strane su primjeri u kojima je uzročno-posljedična sukcesivnost obilježena upotrebom različitih glagolskih oblika. Pogledajmo kojim je kombinacijama glagolskih oblika izražena sukcesivnost:

a) perfekt i aorist

Nije trpio dobro koje su činili Safiji i reče jednom da se izgna. (NIU, 142)

b) perfekt i prezent

Izazvao sam ih, i moram ostati na nogama. (MSDS, 158) – Čuo je da mu je nena na umoru pa hita ne bi li je zastao u životu. (NST, 271)

c) perfekt i futur I

(...) utješila se, Bogu hvala, i sve će, akobogda, biti dobro. (SKP, 118) – Starom trgovcu se pričinio rad dobar, posve dobar, pa će mu primaknuti još novca, neka radi na više. (NST, 284)

d) perfekt i potencijal I

Taj moj postupak, doduše, bio je sitan, od njega on nije imao nikakve štete, i ne bih ga se ni sjetio da nije evo došlo do ovog iznenadnog susreta. (SKP, 95) – Djed se u obitelji u svemu pitao, pa bi ispalo po njegovom i da je moj otac htio nešto drugo. (SKP, 8)

e) aorist i perfekt

U dućanu izbiše dugovi, na selu manjak, s kmetovima rasprave i sve je pošlo na tanje. (NST, 317)

f) prezent i futur I

Vjerujem da sam upravu i tražiću pravdu dokle mognem. (MSDS, 135) – Ona to i ne želi, pa će što je duže moguće ostati s njim u ovoj jadini. (JMS, 43)

g) prezent i potencijal I

(...)ako je sve to to tako, onda je pisanje nemilosrdno isljeđenje, šejtanski posao, i možda bi najbolje bilo slomiti trščano pero pažljivo zarezano na vrhu... (MSDS, 11) – Ovdje je zima i mrak, vlaga guši, pa bi ti, dragi moj dobri hodž' efendi, moglo naškoditi. (EČLA, 351) – (...), a Filip se miče, drven, kao u narkozi, obamro iznutra, hladan, ali nošen nekom okrutnom i strašnom smrtonosnom snagom, te bi sada na mjestu umro... (MKPFL, 55)

Postoji još jedna karakteristična kombinacija glagolskih oblika kojom se izražava sukcesivnost, a na koju ukazuje Pranjković.¹³ U takvim rečenicama predikat prve klauze izražen je imperativom, a druge futurom I. One su slične kondicionalnim rečenicama, s tom razlikom što su u ovim koordiniranim pogodbama i želja za ostvarenjem radnje jače izražene.

Otkrijte se jedni drugima pa ćemo znati nije li odatle nadolazak nevolje. (NIU, 66)

Među primjerima u kojima je sukcesivnost izražena različitim glagolskim oblicima izdvaja se nekoliko slučajeva koji su pomalo čudni. Naime, radi se o tome da je posljedica izražena glagolskim oblikom koji označava vrijeme koje se vrši prije vremena vršenja uzroka. Evo slučajeva u kojima se uzrok i posljedica nalaze u takvom odnosu:

a) perfekt i pluskvamperfekt – iako je pluskvamperfekt davno prošlo vrijeme, njime se može označiti i radnja koja se desila u prošlosti poslije neke druge radnje¹⁴:

Pašo-ćoro bio je plećat i razvijen stari gorostas, ali ga piće i česte tučnjave nekako smlatile, pa je sav rad bio

¹³ Vidi: Pranjković, Ivo, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 1984, str. 69.

¹⁴ Vidi: Jahić, Halilović, Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000, str. 279.

prepustio svome momku Anđelku, koji je nekako prebrzo stjecao zlatnike. (EČLA, 278)

b) prezent i perfekt – imenski prezent koji označava stanje u kome se subjekt nalazi omogućava upotrebu perfekta za izražavanje posljedice toga stanja:

Nije uspio, znaju to svi, zna i on, ali mu je suviše dugo da čeka pravi uspjeh, pa je ovaj jadni početak zamislio kao uspon prema željenom cilju. (MST, 193)

c) prezent i aorist – imenski prezent koji označava stanje u kome se subjekt nalazi omogućava upotrebu aorista za izražavanje posljedice toga stanja:

Glupo mi među ovim usredsređenim igračima bez riječi, među ovim zelenim čohama i u ovom tupom klopotu bijelih kugli, pa izađoh. (SKP, 102)

d) futur I i prezent – odrični oblik futura I kojim je označen uzrok omogućava upotrebu prezenta za obilježavanje posljedice:

Neće se izviti iz stiska zagrljaja svoje udaljene djece i ja mogu slobodno dovršiti svoj naum. (NIU, 84)

4.3. PODJELA

Pri podjeli uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica primjenjuju se različiti kriteriji i rečenice se mogu posmatrati sa različitih aspekata. U radu su primijenjeni sljedeći kriteriji:

1. prisustvo, odnosno odsustvo veznika,
2. subjekti klauza u uzročno-posljedičnoj vezi (t. 4.2.2),
3. predikati klauza u uzročno-posljedičnoj vezi (t. 4.3.3),
4. priroda uzročno-posljedičnog odnosa među klauzama (t. 4.1).

4.3.1. Eksplicitne i implicitne strukture

Posmatrajući način na koji je izražena veza među klauzama uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, odnosno obraćajući pažnju na upotrebu veznika ili na njihovo izostavljanje, može se govoriti o eksplicitnim i implicitnim uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama.

Kada je riječ o eksplicitnim uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama, njih nije teško prepoznati i razlikovati od ostalih. Za njih su karakteristični već spomenuti veznici *i*, *pa*, *te* i *a*. Treba, naravno, imati u vidu da nisu sve kopulativne rečenice povezane ovim veznicima uzročno-posljedične, pa se preoblikom o kojoj je

naprijed govoreno može utvrditi da li je data kopulativna rečenica uzročno-posljedična.

Evo nekoliko primjera eksplicitnih rečenica zabilježenih u korpusu:

Čovjeku si dužan, i on ima biraderu hazretleri, svako pravo. (EČLA, 289) – *Tetka je sirota, ostala bez ikoga, a i bez ičega, pa se tu sklonila.* (NST, 331) – *Filip se gubio u detaljima, te nikako nije mogao da tim detaljima oko sebe udahne neki dublji smisao.* (MKPFL, 32) – *Dim iz pećice sve je više punio sobu, a starac sve glasnije i bolnije kašljao.* (EČLA, 102)

S druge strane, implicitne strukture sa svojom slobodnijom organizacijom i slobodnijim smisaonim odnosima među klauzama nisu tako lahko raspoznavljive. U većini slučajeva zavisi od slušaoca odnosno čitaoca na koji će način protumačiti datu rečenicu. Implicitne uzročno-posljedične kopulativne rečenice mogu sadržavati i leksičke konektore, mada se, u principu, češće javljaju bez ikakvih konektora.

A stari prijatelj Džigo to osjeti, uspori hod, primiri se... (HHGK, 256) – *Taj moj postupak, doduše, bio je sitan, od njega on nije imao nikakve štete...* (SKP, 95) – *To mu je uzdiglo ugled, zato ga svi i vole.* (EČLA, 16)

5. EKSPPLICITNE UZROČNO-POSLJEDIČNE KOPULATIVNE REČENICE

Kopulativne rečenice čije klauze stoje u odnosu uzroka i posljedice, a povezane su veznicima *i*, *pa*, *te* i *a*, nazivaju se eksplicitnim uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama. U korpusu, koji je bio predmet istraživanja, 64% ukupnog broja zabilježenih rečenica upravo su eksplicitne uzročno-posljedične kopulativne rečenice. Među njima su najbrojnije one sa veznikom *i* (62%). Iza njih po brojnosti dolaze one sa veznicima *pa* (30%) i *te* (6%), i na kraju one sa veznikom *a* (2%).

5.1. Rečenice s veznikom i

Veznik *i* je veznik kopulativnih rečenica sa najširokom upotrebom. On uklanja pauze među klauzama koje povezuje i na taj način pojačava koheziju rečenične strukture homogenizirajući je. Ovaj veznik je prije svega simptom za naporednost članova strukture u kojoj se nalazi, što i rezultira visokom unutrašnjom kohezijom te

strukture. Veznik *i*, dakle, odlikuje tzv. inkluzivna konjunktivnost koja ukazuje na uključenost sadržaja članova rečenične strukture u opću strukturu. Još jedna osobina ovoga veznika koja ga razlikuje od ostalih kopulativnih veznika jeste ta što jedino on može povezivati više uzastopnih kopulativnih klauza.

“Radnje, odnosno stanja koja se nekome ili nečemu pripisuju (...) rečenicama s veznicima *i*, *ni*, *ni ti*, mogu stajati jedni prema drugima kao uzrok prema posledici.”¹⁵ Zbog toga je ovaj veznik i veznik uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Iz statističkih podataka, dobijenih na osnovu korpusa, vidi se da ovaj veznik povezuje gotovo dvije trećine zabilježenih eksplicitnih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica.

Među ovim rečenicama zabilježene su one kod kojih je uzročno-posljedični odnos pojačan upotrebom leksičkog konektora *zato* iza veznika *i*, kao u datim primjerima:

(...), pa sam, ljutit, pomislio kako je Mahmut bio siguran da će ona tako reći, i zato je tobože navaljivao da nam nadoknadi izgubljeni novac. (MST, 177) – Preko jedne riječi razumjeli su sve, i zato nikada nisu dugo i iscrpno razgovarali. (JMS, 49) – Neziru će javiti da joj je malo pozlilo i da su zato predahnuli. (JMS, 61) – Četvrto: tom visokom činovniku pokazati da su ravnopravni po visini, i da mu se zato i obraća, kao ravnopravnom. (JMS, 67) – Starac se boji za svoje blago i zato bi nosaču, koji treba da mu pomogne nešto uraditi, vezao oči. (EČLA, 66) – Njezina uplašena vika probudi Zehra-hanumu, koja je u svojoj neizmjernoj majčinskoj ljubavi u snahi vidjela uzrok pogoršanja sinove bolesti, i zato je zamrzila... (EČLA, 108)

Zabilježeni su i primjeri u kojima je uzročno-posljedično značenje eksplicirano drugim riječima u ulozi leksičkih konektora. U takvim primjerima uzročno-posljedično značenje nije jedino koje se ostvaruje među klauzama i često se prepliće sa nekim drugim značenjem (npr. načinskim). Evo primjera takvih rečenica zabilježenih u korpusu:

Preplivao sam od kiša nabujali Dnjestar, i tako se spasao. (MST, 7) – Zastao sam, pa produžio, i tako se smeo, da sam išao kao žaba na zmiju. (MST, 167) – Ostavio sam na mukama nedužna čovjeka, i time ga

¹⁵ Stevanović, Mihailo, Navedeno djelo, str. 785.

možda osudio. (MST, 380) – Ponešto sam primao sa radoznalošću, ponešto sa zaprepaštenjem, i tako sam sticao iskustvo, gubeći naivnost, a ne prestajući da se žalim. (MSDS, 253) – Dade mi mehlem od meda i još od nečega i tako mi uminu bol. (NIU, 87) – A ono nešto nelijepo što me odvrćalo od daljne nastave, ginulo je u meni i time mi se blažila bol rastanka, za koji držah da mi je najteži u životu. (NST, 327) – Netko ne zna što hoće i tako luta svijetom. (MKPFL, 224) – Ugurao je svoj lijevi kažiprst između košulje i kravate, i tako je izgledalo kao da će sve to iščupati jednom grčevitom kretnjom. (MKPFL, 263) – Lagahno se premještala u ugodniji položaj i time mu dala do znanja sve ostalo. (JMS, 72)

Mnogo su brojnije uzročno-posljedične rečenice sa veznikom *i* kod kojih taj odnos nije ekspliciran leksičkim konektorima. Posmatrajući subjekte ovih rečenica dolazi se do zaključka da su zastupljena sva tri ranije navedena tipa ovih rečenica – monoagentivne, heteroagentivne i bezagentivne.

Kada su pitanju monoagentivne strukture, već je rečeno da su to strukture u kojima se bilježi prisustvo jednog istog subjekta u klauzama složene rečenice. Taj subjekat je u klauzama koje se nalaze u uzročno-posljedičnom odnosu aktivan sudionik dešavanja i pokretač radnje. U nekim primjerima subjekti su eksplicirani i odmah se vidi da se radi o istima, dok su u drugima skriveni barem u jednoj od klauza, ali ipak nije teško odrediti na šta, odnosno na koga se odnose, te da su istovjetni. Evo primjera monoagentivnih rečenica sa veznikom *i*:

Gošće su znale da sam izrod i bena i mada naviknute na mene, izbjegavale su da govore preda mnom ženske tajne, neobične i dvosmislene. (NIU, 152) – To je Almasa, koja je bila ponijela u čardak na sahanu tri velike rumene baklave, čula posljednje riječi svog oca i izgubila svijest. (EČLA, 174) – Mrzio ga je duboko i jedva ugrabio prvu priliku da mu se osveti. (EČLA, 301) – Prodao ga je i ostao obješenih šaka niza se. (NST, 317) – (...) sinoć je kasno stigao, i nije htio da smeta. (MSDS, 82) – Lijepo su mu poručili da dođe sebi, ali on je mislio da ga se boje, i nije prestao da čini ono što nikome nije bilo od koristi. (MSDS, 113) – Izazvao sam ih, i moram ostati na nogama. (MSDS,

158) – (...) *a oni su osjećali da ih ne volim, i gledali me mrtvo, kao stvar.* (MSDS, 415) – *Valjda je branila svoje djetinjstvo i nije pitala za cijenu odbrane.* (JMS, 87) – *Bik je međutim instiktivno osjećao paniku toga momenta i pošao je za Filipom mirno kao dijete.* (MKPFL, 83) – *Ne mogu da uhvatim nit bilo kakvog razgovora koji bi nas izbavio iz ove ukletosti, i počinjem o knjizi koju čitam...* (SKP, 112) – *Čula je, dakle razgovor, shvatila i iskočila iz fijakera!* (SKP, 117) – *Ne mogu da ga se nagledam i pomjeram za njim durbin.* (SKP, 182) – *Stekao sam dragocjeno iskustvo, i neću više uletjeti u klopku.* (MST, 89) – *Zna da smo ja i Mahmut najslabije tačke u lancu i tu grize.* (MST, 345)

Heteroagentivne strukture sa veznikom i također su prisutne, i to u većem broju primjera. Prisutni su svi podtipovi ovih struktura, što se može vidjeti iz narednih primjera:

a) općenite heteroagentivne strukture u kojima nema posebne veze među subjektima klauza u sklopu uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica:

Sve te misli projurile su u tren oka kroz dedin mozak i on nagoni pruži ruku... (EČLA, 140) – *Uvidio je pad i znam da će surovo postupati i sa ljudima i sa životinjama.* (NIU, 13) – *U dućanu izbiše dugovi, na selu manjak, s kmetovima rasprave i sve je pošlo na tanje.* (NST, 317) – *Sve je došlo u pitanje i sada sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin.* (MSDS, 10) – *Prestalo je ono treperenje i ostala sama tišina, i u njoj.* (JMS, 35) – *Od željezničke stanice do tramvaja snijeg je bio uklonjen i ona se lahko i prirodno kretala, bez bratovljeve pomoći.* (JMS, 67) – *Baterije električnog zvonca kod njih nisu nikada bile naročito pune i zvuk zvana bio je sasvim slab.* (MKPFL, 14) – (...) *na ploči štednjaka jedna je rupa bila nepokrivena i kroz čađavu kružnicu sukljao je tamnorumen plamen, sasvim čađav i mračan kao lomača.* (MKPFL, 57) – *Korak mu je bijesan, i pitam se ima li smisla da mu priđem.* (SKP, 143) – (...) *mušterije su počele da dolaze u većem broju nego što se nadao i on se uvjerio da ženina grdnja može biti vrlo korisna.* (MST, 24)

b) heteroagentivne strukture u kojima je objekt iz prve klauze postao subjekt naredne, odnosno prešao iz stanja pacijensa u stanje agensa:

Slatke riječi uz lukavi smiješak vještog trgovca zanijele su Aliju i on nije mogao shvatiti što gazda Ješua s njim opet hoće, ali je već zebao od neke nove ponude. (EČLA, 123) – Ovaj nagli izljev riječi iscrpi ga i on uz pomoć Zajka klonu natrag u svoj dušek. (EČLA, 201) – Čovjeku si dužan, i on ima biraderu hazretleri, svako pravo. (EČLA, 289) – Ova bujica riječi povuče kadiju u vir nerazumijevanja i on se okretao kao pomahnitao oko svoje osi... (EČLA, 344) – (...) ubola je osa u nogu i sva joj je natekla... (MKPFL, 166) – Njegova mala plata i dosadna služba, jer nikad ne smije napustiti tvrđavu, sigurno su dozlogrdili starom ratniku, i mogao je pristati na sve, ako bi mu pristojna nagrada omogućila da se riješi tvrđave. (MST, 260) – Pola nevolja, a bilo ih je dosta, dolazilo mi je od njega, i već sam počeo misliti, smatrajući ga božijom kaznom, da svako ima svoga Piri-Vojvodu. (MSDS, 426)

c) heteroagentivne strukture u kojima je subjekt jedne klauze postao objekt u narednoj, odnosno u kojima je vršilac radnje postao predmetom radnje naredne rečenice:

Izgubio je sve što je želio da sačuva, i sad ga muči neizdržljiv bol i bijes zbog ljudske nemoći da se suprotstavi nesreći. (MST, 243) – Sad je stajao pred nama kao žrtva nemilosrdne sudbine, i ljudi su ga žalili. (MST, 315) – Odjednom sam shvatio sve, i jeza me prošla cijelim tijelom. (MST, 409) – Odgovarala je mome jutrošnjem bespuću, i prihvatio sam je naknadno. (MSDS, 141) – Bila je na sve strane poznata po svom jeziku bez dlake i po svojoj muškoj surovosti, i niko je nije ni zvao Ibrahimbegovicom, nego njenim vlastitim imenom. (SKP, 43)

U korpusu sam zabilježila i bezagentivne strukture sa veznikom *i*, i to one u kojima je samo jedna klauza bezlična. Evo i primjera ovih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica zabilježenih u korpusu:

Za moju trostruku ljubav se pročulo i nisu ozlojeđene samo sestre i Demirović nego i svi oni do kojih je doprla vijest. (NIU, 69) – Ali sam se sjetio sinoćnje

večeri i učinilo mi se da zaista tako mislim. (MSDS, 251) – Konkretno se o toj stvari protiv nje nije znalo ništa i sve je ostalo kod glasina koje kruže oko čajeva i oko večera. (MKPFL, 139) – Ogromno blago je ležalo u njemu naslagano a neiskorišćeno, i gore je bilo nego da ništa ne zna. (MST, 155) – U početku mi je bilo neobično da ćutim sa živim čovjekom u praznom prostoru biblioteke, i pokušavao sam da povedem ma kakav razgovor, o ma čemu. (MST, 155) – Desilo se sa mnom, i više to ne mogu izmijeniti ni zaboraviti. (MST, 309) – Junaštvo traje tren, strah cijelog života, i pametnije je brinuti se za cio život nego za tren. (MST, 355)

Među uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama s veznikom *i* ima primjera onih kod kojih je odnos uzroka i posljedice manje transparentan. Evo nekih primjera takvih rečenica:

Sluge ne zaziru pred Džaferovom surovošću i ne vrše svoju dužnost govoreći da su skrhani predosjećajem... (NIU, 76) – Muzafer je luda i ne čini nikome na žao. (NIU, 80) – Ja sam derviš, šejh tekije, i jedan sejmen ne može da me dočeka tako, s rukom na pušci. (MSDS, 89) – Taknuo sam u pravo mjesto, i žica je zabrujala. (MSDS, 294) – Krupan i pun glas je odzvanjao, i njoj je palo na um da mu i glas traži prostor livade. (JMS, 69) – Krsta su je opet počela stezati i ona se promeškolji na stolici. (JMS, 32) – (...) momentalna smetenost kvari mu polove i on je često mučan i nevoljan, nije od koristi ni za se, kamoli za druge. (NST, 322) – Nena nije imala djece, i krivnju je pred njim i pred svima bacala na Ibrahimbega. (SKP, 43) – Stara ciganka zapovijedi nešto strogo, promuklo, i obadvije se odšuljaše niz ulicu. (HHGK, 138) – Baban se trže i umalo mu ne ispade već ugasnuo čibuk iz ruke. (HHGK, 239) – Gradske kapije otvaraju se i stoji škripa teških drvenih vratnica na zardalim šarkama. (ECLA, 12) – Steglo ga je u dijafragmi i osjećao je srce kako mu bije u koljenima i u laktovima. (MKPFL, 243) – Zapeo je o prag i pao mu je polucilindar. (MKPFL, 247)

5.2. Rečenice sa veznikom pa

Veznik *pa* je veznik kopulativnih rečenica koji povezuje klauze sa vremenskim slijedom i uzročno-posljedičnim odnosom. Kako i uzročno-posljedični odnos podrazumijeva vremenski slijed, treba paziti prilikom identifikacije rečenica sa tim odnosom, jer ne mora svaki vremenski slijed predstavljati i uzročno-posljedični odnos.

Prema Stevanoviću, veznik *pa* povezuje "sastavne rečenice od kojih se drugom iznosi posledica onoga što se kazuje prvom od njih"¹⁶, što upravo i potvrđuje prethodnu tvrdnju da je ovo veznik prvenstveno uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica.

Iako je funkcija povezivanja klauza sa uzročno-posljedičnim odnosom primarno njegova, u korpusu on nije najzastupljeniji, jer ne čini ni punu polovinu zastupljenosti veznika *i*. Za razliku od veznika *i* veznik *pa* ne može povezivati više uzastopnih klauza, nego samo dvije.

Među uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama povezanim veznikom *pa* nisu zabilježene one kod kojih je taj odnos preciziran upotrebom nekog leksičkog konektora. Prisutne su samo one klauze kod kojih uzročno-posljedični odnos proizilazi iz odnosa među njihovim klauzama. Kada su u pitanju subjekti takvih klauza, izdvajaju se sva tri tipa rečenica.

Monoagentivne uzročno-posljedične kopulativne rečenice sa veznikom *pa*, koje odlikuje istovjetnost subjekata u klauzama povezanim ovim veznikom, zabilježene su u sljedećim primjerima iz korpusa:

Ne stidi se lijepa, ne budi budala, k'o što je to Alija hamal bio, koji se stidio svoje sjerotinje, pa ti nije smio govoriti o svojoj velikoj ljubavi. (EČLA, 19) – I Alihodža dočuo da je Lepir obolio, pa i on, već u sam mrak, pošao k njemu. (EČLA, 35) – Pravo ima svijet: on je neki sihirbaz, neki dozbojadžija, vještac, pa se plaši da mu ne vidim mrtvačke glave i druge budalašćine. (EČLA, 51) – Momci u ekmešćinici primjećivali na svom majstoru brigu, pa ga više nisu, kao prije ljutili međusobnim zadjevicama. (EČLA, 288) – On će biti sretan što mu je kadija ukazao čast i poštovanje, pa baš njega pozvao da pribiva tako važnu činu. (EČLA, 291) – Vidim tri konjanika kako upinju

¹⁶ Stevanović, Mihailo, Navedeno djelo, str. 785.

uz brijeg, pa skakućem kao sumanut. (NIU, 21) – Zna da mu nije mjesto među uglednima, pa se povlači u Opšeničke šume i rasipa svoju surovost. (NIU, 22) – Jer, pored svoje struke i svoga društva, ne upušta se u drugo, pa u praktičnom životu zaostaje i za manjim zanatčijom. (NST, 321) – A ne želi previše da ih pokazuje, zna da nisu baš lijepi, pa najviše ćuti. (MST, 115) – Srećom, u mejhani je bio samo Mujo Dušica, hamal, ulivao je u sebe rakiju od jutros, pa nije znao ni sam šta govori, a kamoli šta govore drugi. (MST, 301)

Kod heteroagentivnih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica sa veznikom *pa* prisutna su sva tri podtipa ovih rečenica, i to:

a) općenite heteroagentivne strukture bez posebne veze među subjektima klauza složene kopulativne rečenice sa uzročno-posljedičnim značenjem:

Žena mu šćeri poudala, pa mu se u kuću nakrcali zetovi. (EČLA, 402) – Konaci su pusti i prazni kao da ih je kuga pomorila, pa ni golubovi ne guču više pod pločnim strehama. (HHGK, 268) – Noć je stvorena za ono što se radi skriveno, pa on, hodajući do zore sazna i ono što ne želi i što ga se ne tiče... (MSDS, 159) – (...) ili bi se začuo lelek od kojeg sam se zagrcavao i, zagušen uzbuđenjem, posrtao rukom po hartiji, pa su mislili da sam nevješt. (MST, 26) – Srećom, to je samo Mahmutova izmišljotina, pa nema nikakve potrebe da drhtim pred tim nezamišljivim susretom. (MST, 105) – (...) ali mi na kraju postaje jasno da zapravo želim neko čudo, da pobijedi neki na koga niko nije ni pomišljao, pa da svi ostanu preneraženi. (SKP, 181)

b) heteroagentivne strukture u kojima je objekt prve klauze postao subjektom naredne, odnosno prešao iz stanja pacijensa u stanje agensa:

Ubijala me dosada, tiha i bolna, izmiješana preznojavanjem i izvršavanjem liječničkih savjeta, pa sam osjetio neku vrst djetinje melankolije. (EČLA, 6) – Muftija je govorio kako je Iblis u neakvoj okladi pobijedio učena hodžu, pa je on morao izabrati jedan grijeh. (EČLA, 150) – Pašo-ćoro bio je plećat i razvijen stari gorostas, ali ga piće i česte tučnjave

nekako smlatile, pa je sav rad bio prepustio svome momku Anđelku, koji je nekako prebrzo stjecaio zlatnike. (EČLA, 278) – Tresli se svi nazočni od smijeha dok je kadija objašnjavao kako mu gluhi svjedok zanio pamet, pa on, misleći da Ibrahim pita za Aliju, naredio da se konj zatvori. (EČLA, 347) – Sreća ga zanižela, pa je do duboko u noć lutao gradom. (EČLA, 356) – Kad je nju strahoba vode trgnula iz sna, učinilo joj se da neko vapi njezinu pomoć, pa je skočila i podigla ukućane. (NST, 277) – Mula Ismail, narodni prvak, koji je predstavljao ljude iz džemata, primio me ljubazno, pa sam pomislio de me zamijenio s nekim. (MST, 102)

c) heteroagentivne strukture kod kojih je subjekt jedne klauze postao objekt naredne, odnosno prešao iz stanja agensa u stanje pacijensa:

Ta pećica, na mnogim mjestima napukla i ilovačom izlijepljena, odavno već nije ispunjavala svoju svrhu, pa ju je ogroman neki pauk iskoristio za svoju veliku zamku i preko otvorenih vratnica isprepleo svoje mreže. (EČLA, 50) – A poslije više od pedeset godina prvi put je na kući smrti, kući sihirbaza, džozbojadžije, dječjeg plašila, kapija bila širom otvorena, pa ju je vjetrić mlatarao i potrzao. (EČLA, 141) – Starija se udala u Travnik, pa samo od god' do god' za nju čuje, i to uvijek kad je rodila novo dijete... (EČLA, 322) - Nu, tako šta susrećem na svakom koraku pa mi nije nužno čitati. (NST, 262)

U korpusu sam zabilježila i uzročno-posljedične kopulativne bezagentivne rečenice, i to one u kojima je jedna od klauza bezlična. Evo primjera takvih rečenica:

(...), a valija dolazi, pa treba imati ljude za sjajan doček. (EČLA, 278) – Sve se zna, pa ni zlatom ne možeš zapušiti tuđa usta. (NIU, 68) – Opažalo se, pa je gdjekad i vlasti odgovarao. (NST, 270) – Djed se u obitelji u svemu pitao, pa bi ispalo po njegovom i da je moj otac htio nešto drugo. (SKP, 8) – Ja ovo što ću reći, ne bih ni za šta na svijetu, ali dogorjelo je do nokata: pa da se dijelimo! (SKP, 141)

I među rečenicama sa veznikom *pa* ima primjera u kojima je odnos uzroka i posljedice manje transparentan:

Zapije se, zapije bez računa, pa onda hoće i krivo, hoće i prevariti... (NST, 284) – Već pet-šest dana hoću te nešto pitati, ali ti uvijek u podne dolaziš, pa ne stignem od posla, a ovo je nešto samo za nas dvojicu. (ECLA, 54) – A tako svatko može ponešto; pa da rad poteče kao u pčelinjaku. (NST, 323) – Svijetla paleta boja razlila se nad hrasticima i nad vinogradima, sve je treperilo, bogato i zanosno, pa su se Bobočka i Filip odlučili da pođu do sv. Roka na proštenje. (MKPFL, 176) – Uhvati ga tjeskoba, pa sjedne na čepetak da odahne uz cigaru jedan čas. (NST, 266)

5.3. Rečenice s veznikom *te*

“Sastavne naporedne rečenice u kojih sadržina druge proističe iz sadržine prve, kao posledica iz uzroka, najčešće se jedna s drugom vezuju veznikom *te*.”¹⁷ Iz ove Stevanovićeve tvrdnje moglo bi se zaključiti da je veznik *te* najčešći veznik uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Ova tvrdnja nije našla potvrdu u primjerima iz korpusa, jer se veznik *te* u ulozi veznika uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica javio u svega 6% slučajeva.

Još je i Leskien¹⁸, razmatrajući primjere u kojima veznik *te* povezuje klauze sa zavisnim smisaonim odnosima, čak u tri od pet slučajeva spomenuo uzročno-posljedične odnose, i to: sadržaj druge rečenice odnosi se kao posljedica prema sadržaju prve rečenice; konstrukcije bliske posljedičnim rečenicama i druga rečenica označava posljedicu, ali se približava značenju zavisne namjerne rečenice.

Budući da veznik *te* povezuje klauze sa uzročno-posljedičnim značenjima, on ostvaruje semantičku bliskost sa veznikom *pa*. S druge strane, ovaj veznik je po funkciji blizak vezniku *i*, te se često koristi kao njegova stilska rezerva. Međutim, iako je blizak vezniku *i*, on ne može povezivati više od dvije uzastopne klauze, baš kao ni veznik *pa*.

Među uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama zabilježene su samo one kod kojih odnos uzroka i posljedice nije ekspliciran nekim leksičkim konektorom. Među njima se izdvajaju sva tri tipa rečenica s obzirom na subjekte u njima

¹⁷ Stevanović, Mihailo, Navedeno djelo, str. 787.

¹⁸ Vidi: Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993, str. 78 – 83

Monoagentivne uzročno-posljedične kopulativne rečenice sa veznikom *te* imaju isto ustrojstvo kao i one sa veznicima *i* i *pa*, mada su zastupljene u znatno manjem broju.

Filip se gubio u detaljima, te nikako nije mogao da tim detaljima oko sebe udahne neki dublji smisao. (MKPFL, 32) – *Filip se gubio u mutnim slikama, te nije nikako mogao da se snađe.* (MKPFL, 172) – *Osjećala je ona spram alkohola lično konstantan otklon, ali je toliko toga popila u životu, te je mogla da pije tri noći...* (MKPFL, 172) – *Filip je bio nametljivom upornošću te starice toliko uznemiren, te nije mogao da se svlada.* (MKPFL, 257) – *Počeo je već i sumnjati u rad, slušajući samo o zijanu, te je tražio da mu se počne vraćati glavica.* (NST, 284)

Kada su u pitanju heteroagentivne uzročno-posljedične kopulativne rečenice sa veznikom *te*, mogu se izdvojiti samo dva podtipa ovih struktura:

a) općenite heteroagentivne strukture bez posebne veze među subjektima klauza:

(...) a nad zelenkastom bekrenom jabukom kaptolske fratarske crkve gomilahu se teški, bijeli oblaci te se vrapci pod krošnjama platana uznemiriše glasno, kao pred ranu jutarnju kišu. (MKPFL, 16) – *Možda je i òno, na terazijama moga kolebanja, prevagnulo, te sam te, druge univerzitetske godine, krenuo kući na ferije iz ove daleke zemlje.* (SKP, 7) – *Ihtaru se dopade ajanova besjeda, te osjetih izvjesnu nelagodnost.* (NIU, 39)

b) heteroagentivne strukture u kojima je objekt iz prve klauze postao subjekt naredne:

Tolika lupnjava, pa i svijest da pred hanom stoji ranjen čovjek, ipak djelova na gazdu Marka te ustade i kroz prozorčić viknu. (EČLA, 286)

Među uzročno-posljedičnim kopulativnim rečenicama sa veznikom *te* zabilježeno je i nekoliko bezagentivnih, koje, kako znamo iz ranije rečenog, sadrže barem jednu bezličnu klauzu. Evo takvih rečenica zabilježenih u korpusu:

(...) jedna se plavkasta teleća noga zaplitala među žbice, te je tako izgledalo kao da će tu plavkastu teleću nogu točak prelomiti u zglobu. (MKPFL, 17) – *(...), a sada je stigao glas da su nacrti primljeni, te je valjalo odmah odgovoriti...* (MKPFL, 124)

Ima i među rečenicama sa veznikom *te* primjera sa manje transparentnim uzročno-posljedičnim odnosom:

(...) a u polutmini tog mračnog prostora blistao je oštar, goli nabrušeni kuhinjski nož, te promatrajući onu blistavu solingensku oštricu Filip je imao osjećaj kao da je prestupio prag paučinaste, mračne, sredovječne oružarnice. (MKPFL, 28) – (...) trepavice su joj bile tako bujne, tako crne, tako metličave, te je Filipu izgledalo kao da su umjetne. (MKPFL, 135)

5.4. Rečenice sa veznikom *a*

Veznik *a* zapravo je veznik suprotnih, odnosno adverzativnih rečenica, i označava neku nepodudarnost među klauzama takvih koordiniranih rečenica. Ipak, u nekim slučajevima veznik *a* može se javiti i kao veznik kopulativnih rečenica, i to onda “kad ima vrijednost vezničko-intenzifikatorskog spoja *a i*”¹⁹, odnosno kada su ta dva veznika “međusobno komutabilni”.²⁰

Budući da veznik *a* može biti veznik kopulativnih rečenica i zamjenjiv je veznikom *i*, logično je da može povezivati i kopulativne rečenice sa uzročno-posljedičnim značenjem, mada su takve kopulative rečenice u korpusu veoma rijetke i nalazimo ih u svega 1% slučajeva.

Evo primjera uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica sa veznikom *a* zabilježenih u korpusu:

Nije bio ničiji čovjek, i nije služio nikome osim svojoj gluposti, a to je bilo dovoljno da me tri puta dnevno istjera iz kože. (MSDS, 426) – Srećom pojavi se oblak, nastade grmljavina, a orao se zar preplaši i počeo da me spušta. (HHGK, 290) – Svakome se to može desiti, a nećemo mu se još i mi popeti na vrat, dosta mu je nevolje i bez nas. (MST, 175) – Odao se piću, pa afijunu, a dućan mu polagano, ali sigurno propadao. (EČLA, 298) – Dim iz pećice sve je više punio sobu, a starac sve glasnije i bolnije kašljao. (EČLA, 102)

¹⁹ Jahić, Halilović, Palić, Navedeno djelo, str. 413.

²⁰ Pranjković, Ivo, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 1984, str. 55.

6. IMPLICITNE UZROČNO-POSRLJEDIČNE KOPULATIVNE REČENICE

Implicitne strukture podrazumijevaju jukstapoziciju, odnosno asindetsku vezu među klauzama složene strukture. Sve takve implicitne strukture “među čijim se klauzama uspostavlja sklad bilo koje vrste”²¹ predstavljaju kopulativne rečenice. Kako se među klauzama eksplicitnih kopulativnih rečenica uspostavlja različiti smisaoni i značenjski odnosi, tako se oni uspostavljaju i među klauzama implicitnih kopulativnih rečenica. U skladu s tim, pored ostalih, mogu se izdvojiti i implicitne uzročno-posljedične kopulativne rečenice. Za takve rečenice može se reći da predstavljaju jukstaponirane kopulativne rečenice među čijim se klauzama uspostavlja odnos uzroka i posljedice.

Glavna nedoumica koja se javlja uvijek kada je u pitanju neka implicitna struktura jeste kako u odsustvu veznika, kada je veza među klauzama izražena samo intonacijom, razlikovati koordinaciju od subordinacije. Svakako stoji činjenica da nikada ne možemo biti sasvim sigurni o kojoj se strukturi radi, koordiniranoj ili subordiniranoj, i odluka o tome uveliko zavisi od onoga koji tu rečenicu posmatra. Ipak, u principu, implicitne kopulativne strukture odlikuju se “paralelizmom sintaktičkog ustrojstva i obično intonacijom nizanja”²². Posmatrajući njihovo ustrojstvo, zapaža se da se one, u biti, ne razlikuju mnogo od eksplicitnih uzročno-posljedičnih struktura sa veznikom *i*.

6.1. Tipizirane i netipizirane implicitne strukture

Među implicitnim uzročno-posljedičnim kopulativnim strukturama mogu se izdvojiti tipizirane i netipizirane strukture.²³

Pod tipiziranim strukturama podrazumijevaju se one strukture koje karakterizira neki anaforički element, tipa *zato*, *stoga*, *iz tih razloga* i sl. Njegova uloga je prije svega eksplikatorska, jer on direktno izražava uzročno-posljedični odnos klauza koje povezuje. U korpusu ovakve strukture nisu zastupljene u velikom broju, ali su ipak zabilježene u narednim primjerima:

²¹ Jahić, Halilović, Palić, Navedeno djelo, str. 417.

²² Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993, str. 127.

²³ Vidi: Pranjković, Ivo, Navedeno djelo, str. 162.

Bili su to minijturni primjerci lončarstva i arhitekture, iza kojih je, naravno, ostajalo mnogo tragova po namještaju i odijelu, zbog čega su me roditelji stalno korili i prijetili mi, a pogotovo mi je prijetila služavka. (EČLA, 6) – To mu je uzdiglo ugled, zato ga svi i vole. (EČLA, 15) – To ja ne znam, sinko, ali znam da si me uvijek slušao, i slutim da si prav, zato ću te ispustiti iz tog mraka, pa te uvesti u moju odaju. (EČLA, 331) – Šuma još nije olistala, prema tome se ne mogu sakriti... (EČLA, 278) – Vidjela je jednog dana i Beću u toj uniformi, zato je plakala. (JMS, 123) – Znači da je desetar stao između njih sa bombama, zato mu je govor postao tako dugačak. (JMS, 175) – Trideset godina izdržava slijepu majku, zbog nje se nije ni oženio, zbog nje je od jutra do mraka vukao tešku kalaisanu posudu punu zašećerene vode. (MST, 20) – I ja sam to znao, zato me zbunila ova dobrota. (MST, 25) – Ljudi se ustvari boje, zato su surovi. (MST, 153) – Zli su isprednjačili, suviše se vide i osjećaju, zato mislimo da su svi takvi. (MST, 298)

S druge strane, pod netipiziranim strukturama podrazumijevaju se one strukture kod kojih se u jednoj klauzi opisuje neki događaj, iznosi neka tvrdnja, konstatacija ili pretpostavka, a u drugoj se iznosi posljedica ili rezultat toga, kao u primjerima:

Nema bježanja, priđoh i sjedoh. (SKP, 56) – Iz ateljea izneseni su nekud štafelaj, platna, sve slikarsko, ostao samo sto sa stolicom, a unesen krevet sa gostinjskim šarenim biljcem i čistim lanenim jastukom. (SKP, 146) – A njemu se stislo, spopala ga neka nemoć i očajanje... (HHGK, 258) – (...) nije trebalo ništa da govori, dovoljno je bilo da postoji. (MSDS, 27)

6.2. Uzročne, posljedične i kombinirane implicitne strukture

Kod Pranjčkovića²⁴ se nalazi još jedna podjela uzročno-posljedičnih implicitnih struktura. On sve takve strukture dijeli na tri vrste:

1. posljedične (uzrok – posljedica),
2. uzročne (posljedica – uzrok),

²⁴ Vidi: Pranjčković, Ivo, Navedeno djelo, str. 159.

3. kombinirane uzročno-posljedične, odnosno posljedično-uzročne.

U korpusu koji sam istraživala pronašla sam sve tri vrste ovih implicitnih struktura, neke u manjem, a neke u većem broju. Tako su posljedične implicitne strukture najbrojnije i zabilježene su u 64% slučajeva, dok su uzročne rjeđe i nalazimo ih u 35% slučajeva. Za razliku od ove dvije vrste, kombinirane implicitne strukture zabilježene su u svega dva primjera (1%).

6.2.1. *Posljedične implicitne strukture*

Posljedične implicitne strukture podrazumijevaju one kod kojih prva klauza označava uzrok, a druga posljedicu. Budući da je to logičan slijed, ove strukture mogu biti i tipizirane i netipizirane.

Njihova preoblika odvija se na način da se između klauza umetne bilo koji kopulativni veznik koji odgovara, i, ako je to moguće bez narušavanja već postojećeg ustrojstva i odnosa među klauzama, onda je ta rečenica posljedična kopulativna.

Među posljedičnim strukturama zabilježene su i one kod kojih je uzročno-posljedični odnos ekspliciran nekim leksičkim konektorima²⁵ (tipizirane strukture), ali i one kod kojih je taj odnos posljedica odnosa među klauzama implicitne strukture.

Posmatranjem subjekata u ovim implicitnim strukturama zaključuje se da se izdvajaju sva tri tipa takvih struktura:

a) monoagentivne:

A stari prijatelj Džigo to osjeti, uspori hod, primiri se, pa uvijek kičmom i drži Šaćir-agu u ravnoteži. (HHGK, 256) – Stričevi se zaigraše, zaboraviše na mene. (SKP, 102) – Svi znaju za Veprovu skarednu prosidbu njegove kćeri krivonoge Naile, zamukli, čekaju šta će sad Vepar. (SKP, 140) – Sve znam kako će i šta će večeras biti u tom lovačkom akšamluku, najradije bih se vratio kući ili otišao Jovanu gore u šumu... (SKP, 158) – Pa nije mogao dočekati da se vratiš kući, doletio evo preda te! (SKP, 161) – (...) sad više nije mogao pobjeći, ostaće tu cijeli dan, i cijeli dan ću misliti na njega i čekati noć spasiteljicu, za njega ili za mene. (MSDS, 64) – Bili smo zbunjeni obojica, nismo znali kako da se držimo i šta da kažemo jedan drugome. (MSDS, 79) – (...) bio sam zbunjen i nepripremljen, uzalud sam smišljao šta ću reći. (MSDS, 91) – Lijepo, ponio si se

²⁵ Vidi: primjeri tipiziranih struktura na str. 28-29 rada

junački, sad ćeš to platiti. (MST, 187) – Prateći mlade u neizvjesnost, ljudi se nisu stidjeli ni svoje ljubavi ni svoje mržnje, javno su ih pokazivali. (MST, 124) – Svi me mrze, svi hoće da umrem... (EČLA, 30)

b) heteroagentivne, i to:

– općenite

Taj moj postupak, doduše bio je sitan, od njega on nije imao nikakve štete... (SKP, 95) – Nikad mi tako nešto nije ni na pamet palo, sâm se nad sobom snebivam što govorim. (SKP, 112) – Iz ateljea izneseni su nekud štafelaj, platna, sve slikarsko, ostao samo sto sa stolicom, a unesen krevet sa gostinjskim šarenim biljcem i čistim lanenim jastukom. (SKP, 146) – Doći će po nju iz šehera, ne treba da brineš, neke stručne osobe iz bolnice... (SKP, 174) – Mala krv podjari veliku, jurnuše i neki stariji ljudi jedni na druge... (SKP, 185) – Neprimjetno se uvukao u mene strah, sve je počelo dobijati čudne razmjere, nisu to više bila poznata kretanja, ni poznati ljudi, ni poznata kasaba. (MSDS, 36) – Bjegunac se sad tiče tekije, odluku ne treba da donosim sam. (MSDS, 66) – Nikad je ne bi izrekao da je vladao sobom, po tome sam vidio kolika je njegova žalost. (MSDS, 84) – Odnio je i jedno i drugo, meni je ostalo ružno sjećanje. (MSDS, 104) – To mi ne smeta, čak je ugodno: ne osjećam potrebu da išta razrješavam. (MST, 33) – Život mu je duga niska prevarenih očekivanja, valjda se navikao na razočarenja. (MST, 267) – Moje snage su slabe, malo šta bih mogao da učinim. (MST, 353) – On je viđen i sojli, njegovu riječ nitko neće poreći, a on sam neće je iskazati. (EČLA, 291)

– subjekt jedne klauze prešao u objekt druge

(...) hvatam je za ramena da je podignem, ali ona se ne da; dođe mi da je išamaram. (SKP, 107) – Memnunino pismo bilo je preporučeno, morao ga je primiti. (SKP, 167) – (...) on je krv tvoje krvi, treba da mu pomogneš, ne misleći na sebe. (MSDS, 85) – Čovjekova nada je jača od iskustva, ne može je pokolebati tuđi neuspjeh. (MST, 164)

c) bezagentivne

Nema bježanja, priđoh i sjedoh. (SKP, 56) – Nestade muke; priđoh mu bliže. (NIU, 66)

Među uzročnim implicitnim strukturama zabilježeni su neki primjeri u kojima je odnos uzroka i posljedice manje transparentan nego u prethodno navedenim primjerima. Evo primjera i takvih posljedičnih struktura:

(...) pala je, razrezala koljeno staklovinom i prilično mnogo je krvi proteklo. (MKPFL, 144) – Svijetla paleta boja razlila se nad hrasticima i nad vinogradima, sve je treperilo... (MKPFL, 176) – Noć pade, oživješe sjene. (HHGK, 164) – Odista, mračan je i skupljen u sebe, iz njega će nekakav grom. (SKP, 56) – A sam je, u bolesničkom krevetu, među tuđim ljudima, zločin bi bio kad to ne bih uradio! (SKP, 169) – Ona je dobra živa pramajka svega našeg roda, posudiće mi sigurno kad joj izložim čiji je život u pitanju. (SKP, 169) – On ih otrese s krajeva poluge, oni padoše... (SKP, 189) – To sam činio sa zanimanjem, mogla je misliti da je to zbog njenih riječi, i tako smo izgledali pristojni oboje. (MSDS, 24) – Time bi sve među nama bilo riješeno na najbolji i najjednostavniji način, razvezao bih tako sve uzlove, svoje i njegove... (MSDS, 79) – Čovjek je sapeo zemlju, gospodari njom! (NST, 267)

6.2.2. Uzročne implicitne strukture

Uzročne implicitne strukture podrazumijevaju kopulativne rečenice u kojima na prvom mjestu dolazi klauza koja iskazuje posljedicu, a na drugom se nalazi klauza u kojoj je iskazan uzrok. Ovaj neuobičajen poredak uzroka i posljedice razlog je što su ove rečenice zastupljene u znatno manjem broju nego posljedične implicitne strukture. S obzirom na to, sve uzročne implicitne strukture su netipizirane, jer ih ne karakterizira prisustvo leksičkih konektora. Zbog takvog ustrojstva drugi dio implicitnih struktura najčešće ima “kakvo dodatno značenje (npr. komentara, suprotnosti, pogodbenosti i sl.) ili biva zbog čega – iz obavijesnih razloga – posebno istaknut”.²⁶

Budući da se radi o implicitnim strukturama, velika je mogućnost greške pri identifikaciji jedne takve rečenice. Rješenje je, po Pranjkoviću, u zamjeni redoslijeda dijelova takve implicitne strukture.²⁷ Upravo zbog toga preoblika ovih rečenica vrši se na način da se druga klauza, koja predstavlja uzrok, prebaci na prvo

²⁶ Vidi: Pranjković, Ivo, Navedeno djelo, str. 159.

²⁷ Ibidem, str. 160.

mjesto, dok na njeno mjesto dolazi klauza koja predstavlja posljedicu, a koja je bila na prvom mjestu u rečenici. Daljnja preobrazba i provjera da li je takva rečenica uzročno-posljedična vrši se na ranije spomenuti način – ubacivanjem odgovarajućeg kopulativnog veznika. Ako je to moguće, bez promjene odnosa uzroka i posljedice koji postoji među klauzama, onda je takva složena rečenica uzročno-posljedična kopulativna.

Ćutim, ništa mi ne pada na pamet da joj odgovorim.
(SKP, 169)

Ništa mi ne pada na pamet da joj odgovorim i zato ćutim.

Kako su sve uzročne implicitne strukture netipizirane, među njima se nalaze samo one kod kojih uzročno-posljedični odnos proizilazi iz odnosa među klauzama te implicitne strukture. Kada su u pitanju subjekti ovih rečenica, prisutna su sva tri tipa rečenica.

Monoagentivne strukture zabilježene su u sljedećim primjerima:

(...), i čekaće me, zna on da se ovuda moram vratiti.
(SKP, 54) – *Nasmija se prostodušno i krkljavo, zna sve ono poslije lova na medvjede.* (SKP, 199) – *Nije dugo oklijevala, nije dugo tražila riječi, bila je zaista ratnik što polazi u bitku ne zadržavajući korak, ne osvrćući se.* (MSDS, 22) – *Stajao je poslušno, nije mogao da ode dok ga ne otpustim, ali je misao njegova otišla bez njega.* (MSDS, 42) – *Otima se, neće da ih izgubi...* (NIU, 84) – *(...) svim srcem sam želio da to bude, tako bih ga se riješio.* (MSDS, 77)

Od heteroagentivnih struktura prisutna su sva tri tipa:

a) općenite

Spusti velo, na ulici smo. (SKP, 115) – *(...), kasaba je odjutros kao i svake godine u ovaj dan sva u nemirnom očekivanju: popodne su velike konjske trke, pehlivan i ovoga puta, ispraćaj hadžija na Ćabu.* (SKP, 169) – *Napamet sam znao tu priču, odavno nam je već pričaju...* (MSDS, 23) – *Nisam mogao tada, u tom času zaprepaštenja, da sudim sebi, ni da se kajem, ni da se molim, suviše je još sve bilo vrelo.* (MSDS, 44) – *(...), ali je utisak ostao sasvim površan, neprovjeren, rastresenost mi nije dopuštala da povežem pojavu i mogući uzrok.* (MSDS, 48) – *Nisam htio da objašnjavam, ne bi shvatio, jer misli drugačije nego ja.* (MSDS, 140) – *Misao nije naročito duboka, ni nova, to*

ljudi govore otkako su počeli da misle. (MST, 18) – Njegovo pričanje nije nezanimljivo, preživio je svašta... (MST, 114) – Ali svejedno, učiniću što očekuju, mislili bi da se bojim. (MST, 301) – Među nama se čak stvorio čudan odnos trpeljivosti, nisam mrzio ni ja njega ni on mene. (MST, 371)

b) objekt jedne klauze postaje subjekt druge (ovakav odnos odgovarao bi odnosu kod eksplicitnih rečenica gdje subjekt postaje objektom u narednoj klauzi, a sve zbog “poremećenog” odnosa uzroka i posljedice kod uzročnih implicitnih rečenica)

Gledao sam je doduše od samog susreta, iznenadila me ljepotom glatkog lica što se prosijavalo kroz tanku tkaninu, i stišavanom svjetlošću velikih očiju što su otkrivale vrelu naglost i teške sjenke u njoj. (MSDS, 24) – Zbunio me, nisam bio spreman na ovaj razgovor. (MSDS, 57) – Nisam vjerovao toj smirenosti, ličila je na laž. (MSDS, 65) – Držao sam se za njega kao za kotvu, bio mi je neophodan baš tada, u tom času. (MSDS, 135) – Pogledao me zahvalno, olako sam ga oslobodio krivice, kao što sam ga olako i optužio, i njegova dobra kukavička duša je odahnula. (MST, 145)

c) subjekt jedne klauze postaje objekt druge (ovaj odnos odgovara odnosu kod eksplicitnih rečenica gdje objekt postaje subjekt naredne rečenice)

Ćutim, ništa mi ne pada na pamet da joj odgovorim. (SKP, 169) – Pomislio sam da se vratim, nije mi potreban ovaj susret... (MST, 167) – Nisam htio to da joj kažem, uvrijedilo me njeno oduševljenje. (MST, 262) – Ti si njezin čovjek, tebe je ona izabrala... (EČLA, 172)

Zabilježeni su i neki primjeri bezagentivnih uzročnih implicitnih struktura:

(...) vrata su se otvorila: kuća nije bila zaključana. (MKPFL, 11) – Bolje bi bilo da me odbije, bio sam zbunjen i nepripremljen... (MSDS, 91) – Drago mi je što je otišao, teško je gledati u njegovo lice. (MSDS, 104) – Teško mu je da me pusti, ja sam onaj dugo žučeni koji zna, ja sam svjedok da ne umiru uspomene. (MSDS, 174) – Osjetio sam olakšanje: svršeno je. (MSDS, 200) – Bez junaka se ne može, oni su gruda koja za sobom vuče usov. (MST, 163) – Uzaludno je

bilo govoriti razumno, njeni strahovi su jači od razuma.
(MST, 284) – *Ne bi bilo potrebno da izvuku noževe,*
umro bih od straha, izboden njihovim strašnim očima.
(MST, 305)

I među uzročnim implicitnim strukturama nalaze se primjeri kod kojih je uzročno-posljedični odnos manje transparentan. Evo takvih primjera:

Počeli su da me se tiču, nametnuli su se jezom. (MSDS, 49) – *To bi mu bio kraj, oborili bi se na njega sa surovošću zbog starha i srdžbe što su ga izgubili.* (MSDS, 51) – *Upleo sam se u laž, bio sam prisiljen da tako postupim...* (MSDS, 170) – *Možda sam i ja krivac što šalju djecu u kasabu, zavodi ih glas o meni.* (MSDS, 458) – *A možda ćete živjeti i dobro, ništa vas ne spaja...* (MST, 97) – *Sve treba samo izvrnuti; unutrašnjost je svaka sluzava, slaba, puna izmeta i krvi.* (JMS, 194) – *Jelo tek što se načne, odnosi se, jede se tek da se rekne da se ručalo.* (SKP, 94) – *(...) nije trebalo ništa da govori, dovoljno je bilo da postoji.* (MSDS, 27)

6.2.3. Uzročno-posljedične / posljedično-uzročne implicitne strukture

Ovaj tip implicitnih struktura podrazumijeva strukture sa nediferenciranim odnosom uzroka i posljedice. U takvim strukturama prvom klauzom najčešće se izriče neka poredba, pa takva rečenica ima i izvjesno objasnidbeno značenje, jer se drugom klauzom tumači poredba iz prve klauze, odnosno daje se obavijest o tome na osnovu čega se porede pojmovi, pojave, predmeti i sl. iz prve klauze. Često su ovakve strukture stilski obilježene i imaju uopćavajući karakter.

Ovakve strukture imaju i ustaljenu strukturu: nominalna sintagma + lični glagolski oblik (najčešće samo kopula) + nominalna sintagma.²⁸

U korpusu sam zabilježila samo dva primjera ovakvih rečenica:

Grešne misli su kao vjetar, ko će ih zaustaviti? (MSDS, 13) – *Smijeh mu je put do čovjeka, izražava razumijevanje, olakšava.* (MSDS, 111)

²⁸ Vidi: Pranjeković, Ivo, Navedeno djelo, str. 165.

7. PARCELIRANE UZROČNO-POSLJEDIČNE KOPULATIVNE REČENICE

Parcelacija je jedna od pojava ekspresivne sintakse. Pod parcelacijom se podrazumijeva “realizacija jedne rečenice u više tekstovnih jedinica (ili jednog iskaza u nizu intonaciono izdvojenih segmenata međusobno odvojenih tačkama)”.²⁹ Budući da su tako ostvarene rečenice stilistički markirane, nisu baš česte.

Istražujući korpus, mjestimično su se, ipak, javljali primjeri parceliranih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Pronađeno je nekoliko primjera i eksplicitnih i implicitnih struktura ovih rečenica.

Kada su u pitanju eksplicitne strukture, zabilježila sam nekoliko primjera sa veznikom *pa*, i to samo kod jednog autora, Nafije Sarajlić, pa su vjerovatno karakteristika njezinog književnog izraza. Budući da je veoma neuobičajeno da rečenica počinje veznikom *pa*, a sastavni je dio jedne složene cjeline, ovakvi primjeri su izrazito stilski markirani.

Naime, svake mu je godine rađalo četrdeset tovara žita, a jedne godine ne našao više od trideset i devet. Pa je pošao u grad s konjem da namakne još jedan tovar kako bi bio miran preko godine kao i prije. (NST, 292) – Za araba je samo otvoren put, neka se vere dolje i gore, a za željeznicu je vrlo dobro utrat, da joj nema zapreka ni strmu ni brdu. Pa joj je lakše nositi koliko hoćeš tovara i brzo stići gdje god hoće. (NST, 303) – Sumnja je dostigla vrhunac. Pa će jednog dana uhvatiti toga vojnika za ruku jedan viši časnik, upravo u času kad je na pošti predavao paket. (NST, 308)

Kada su u pitanju implicitne strukture, i one su zabilježene kod samo dva autora – Meše Selimovića i Jasmine Musabegović, i to kao:

b) implicitne tipizirane strukture

Ništa čovjeku nije važnije od svog mira i od sreće koju sâm stvori. Zato je treba čuvati, tu svoju sreću, opkoliti je šančevima, i nikome ne dozvoliti da je ugrozi. (MST, 392)

²⁹ Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001, str. 262.

c) implicitne uzročne strukture

Odjednom sam shvatio sve, i jeza me prošla tijelom, duša mi se potresla. Osman Vuk, lupež, kockar, ubica, obavljao je najplemenitiji posao u životu. (MST, 409) – A dvoje se ne može dobiti. Jedno bi drugo potralo. (JMS, 61)

d) implicitne posljedične strukture

Osjeti po tančinama studen. To je trgnu. (JMS, 47) – Sile su bile ogoljele, jasne i glasne. Nije ih bilo potrebno odgonetati. (JMS, 125) – Bombardovali su u blizini. Tako smo saznali da se front primakao selu. (JMS, 267)

8. ZAKLJUČAK

U radu su se nastojali osvijetliti neki aspekti uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Ti aspekti potkrijepljeni su i odgovarajućim primjerima iz korpusa.

Na početku je rečeno da su uzročno-posljedične kopulativne rečenice specifična vrsta kopulativnih rečenica koja, zapravo, predstavlja jedan od načina iskazivanja uzročno-posljedičnog odnosa. Međutim, kod mnogih gramatičara ovaj odnos predstavlja “zavisni” značenjski odnos u nezavisnim rečenicama. Takav stav posljedica je općeprihvaćenog mišljenja da je uzročno-posljedični odnos prije svega zavisni odnos i nenaviknutosti da se taj odnos izražava koordiniranim rečenicama.

U ustrojstvu ovih rečenica glavna karakteristika je dvodijelnost, bez obzira na broj klauza koje ih čine. Tako se može naći više uzroka i/ili više posljedica iskazanih različitim klauzama u okviru jedne kopulativne rečenice. Uzročno-posljedične kopulativne rečenice također mogu biti raščlanjene i neraščlanjene, te zajedno sa još jednom ili više koordiniranih klauza subordinirane u odnosu na glavnu klauzu.

Kada je u pitanju značenjski odnos među klauzama uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, onda se može reći da ima slučajeve u kojima je taj odnos manje odnosno više transparentan. Postoje, dakle, rečenice u kojima je odnos uzroka i posljedice bezuvjetan i lahko ga je zapaziti, ali ima i primjera u kojima taj odnos može biti uvjetovan nekim faktorima, pa se može, ali i ne mora ostvariti.

Prilikom posmatranja subjekata ovih rečenica izdvajaju se primjeri u kojima su ti subjekti istovjetni u svim klauzama, ali i primjeri u kojima su subjekti različiti, i to potpuno, ili je subjekt jedne klauze prešao u objekt naredne i obrnuto. Bilježe se, također, i primjeri u kojima je barem jedna klauza bezlična. U skladu s tim izdvajaju se tri tipa uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, i to: monoagentivne, heteroagentivne i bezagentivne.

Sukcesivnost je osnovna karakteristika vremenskog aspekta uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica. Ono na šta treba posebno obratiti pažnju kada je riječ o sukcesivnosti jeste činjenica da svako *poslije toga* ne znači nužno *zbog toga*. Sukcesivnost u ovim klauzama može biti izražena upotrebom odgovarajućih sukcesivnih glagolskih oblika, ali i upotrebom istih glagolskih oblika. U nekim primjerima bilježi se i istovremenost, odnosno vremenska podudarnost, koja u tim slučajevima ukazuje na nedistanciranost uzroka i posljedice.

Vidjeli smo i da se sve uzročno-posljedične kopulativne rečenice mogu podijeliti na eksplicitne i implicitne. Kada su u pitanju eksplicitne, onda se govori o klauzama povezanim veznicima *i*, *pa*, *te* i *a*, od kojih je u korpusu najzastupljeniji veznik *i*. Govor o implicitnim strukturama podrazumijeva uzročne, posljedične i kombinirane uzročno-posljedične strukture, te tipizirane i netipizirane strukture.

U korpusu je zabilježen i manji broj primjera parceliranih uzročno-posljedičnih kopulativnih rečenica, i to i eksplicitnih i implicitnih. One su, svakako, stilski markirane i pripadaju ekspresivnoj stilistici. Zbog toga su često karakteristika književnog izraza nekog pisca.

KORPUS

1. EČLA – Enver Čolaković, *Legenda o Ali-paši*, Islamska zajednica, Zagreb, 1989.
2. HHGK – Hamza Humo, *Grozdanin kikot, Izabrane pripovijetke*, Preporod, Sarajevo, 1999.
3. JMS – Jasmina Musabegović, *Skretnice*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, knj. 83, Preporod, Sarajevo, 2004.
4. MKPFL – Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza*, Zora, Zagreb, 1954.
5. MSDS – Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sabrana djela 1, Otokar Keršovani, Rijeka, i Sloboda, Beograd, 1975.

6. MST – Meša Selimović, *Tvrđava*, Sabrana djela 2, Otokar Keršovani, Rijeka, i Sloboda, Beograd, 1975.
7. NIU – Nedžad Ibrišimović, *Ugursuz*, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
8. NST – Nafija Sarajlić, *Teme*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, knj. 31, Preporod, Sarajevo, 1997.
9. SKP – Skender Kulenović, *Ponornica*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, knj. 6, Svjetlost, Sarajevo, 1984/85.

LITERATURA

- Čedić, Ibrahim, *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo, 2001.
- Barić, Lončarić i dr., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I., *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
- Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991.
- Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- Kovačević, Miloš, *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Raška škola, Beograd, 1998.
- Kovačević, Miloš, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, 1992.
- Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- Pranjković, Ivo, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, Zagreb, 1984.
- Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- Simić, Radoje, Jovanović, Jelena, *Srpska sintaksa I*, Naučne monografije, Beograd, 2002.
- Stevanović, Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

CAUSE-CONSEQUENCE COPULATIVE SENTENCES **(on examples of beletristical style)**

Summary

Cause-consequence copulative sentences are kind of coordinated sentences. Also cause-consequence relation by its nature depending relation, copulative sentences are just one of the way of its expression, beside subordinated sentences and adverbial clauses. Nature cause-consequence relation isn't same in all examples, so this relation is in some of them less and in some more transparent, while in very small number of examples is recorded usage of lexical connectors which explicate cause-consequence relation. The most important characteristic of cause-consequence copulative sentences is their two-part structure. There are more classifications of these sentences by presence/no presence conjunction, subject, predicate, and transparency of cause-consequence relation. There are explicit and implicit cause-consequence copulative sentences. In explicit there are those with conjunction *i*, *pa*, *te*, *a*, and in implicit typical and no typical and also causal, consequent and combinative. In corpus are also examples of parcelled cause-consequence copulative sentences which means realization one cause-consequence copulative sentence in more textual parts. Those kinds of a sentence are minority and they are stylemark of some writer.